

**אסטרטגיות למידה מתווכת, מרכיבי שיח וכושר
השתנות קוגניטיבי באינטראקציות של גנות-ילד
ואם-ילד בקרב ילדי גן**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

שולמית רותם

בית הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

מחקרים בתחומי הלמידה ואסטרטגיות תיווך אשר נערכו בשלושת העשורים האחרונים מתבססים על התיאוריה האינטראקטיבית-חברתית של ויגוצקי (Vygotsky, 1978), תיאורית ההתנסות בלמידה מתווכת של פוירשטיין ועמיתיו (Feuerstein, Rand & Hoffman, 1979). המחקרים הוכיחו מעל לכל ספק כי איכות האינטראקציה התיווכית הינה בעלת יכולת ניבוי גבוהה בתחום פיתוח יכולת וכישורי למידה, תפקודים קוגניטיביים ורגשיים, כישורים אישיים וחברתיים (Klein, 1996; Klein & Aloni, 1993; Tzuriel, 1999). במחקרים נמצא כי איכות האינטראקציה בין מבוגר לילד ובעיקר בין אם לילד ובין גננת לילד יכולה לקדם את כשריו הקוגניטיביים, הרגשיים, האישיים והחברתיים של הילד. כמו כן, ניתן לטייב ולהעצים יכולות למידה ולגשר על פערי חסך תרבותי באמצעות תיווך מותאם (Feuerstein, et al., 1979; Tzuriel, 1989).

המחקר הנוכחי נחלק לשני חלקים: מחקר א' ומחקר ב'. מטרת מחקר א' הייתה לבדוק את איכות האינטראקציה התיווכית של גננות בהשוואה לאימהות. בעקבות התוצאות של מחקר א' אשר הצביע על כך שתיווך הגננות ורמת השיח שלהן גבוהים יותר מזו של האמהות הוחלט על מחקר ב' אשר בדקנו בו את הקשר בין תיווך הגננות ורמת השיח שלהן לבין כושר ההשתנות הקוגניטיבי של הילדים. במחקר א' הגננות לימדו את הילדים שתי מטלות: (א) לפתור בעיות מסוג האנלוגיה באמצעות אבחון דינמי, תת-מבחן אנלוגיות מסוללת ה-CMB (Tzuriel, 1995). (ב) לבנות סיפור לסדרת תמונות ברצף. האמהות לימדו את הילדים שתי מטלות: (א) לפתור בעיות מסוג האנלוגיה באמצעות מבחן ה-CATM (Tzuriel & Klein, 1987). (ב) לבנות סיפור לסדרת תמונות ברצף.

האינטראקציות התיווכיות של הגננות והאמהות נותחו על פי חמשת העקרונות הראשונים של תיאורית ההתנסות בלמידה מתווכת, באמצעות כלי ה-OMI (Observation of Mediation Interaction) (Klein, Weider & Greenspan, 1987). כמו כן, נבדקה רמת השיח על פי תבנית שיח לימודי המתייחס לשיח אורייני דבור הכולל שיח פעילות של מתן הוראות ושיח נושא-תוכן, אשר מתייחס לגוף ידע משמעותי. מיקוד באסטרטגיות תהליך הלימוד אשר מכיל סוגי שאלות,

מעורבות הילד בתהליך הלמידה, וזיהוי דיאלוגיות באינטראקציות מבוגר-ילד (פלד, 1998):
(Anward, 1992; Cazden, 1988; Heath, 1983).

בחלק השני של המחקר שיקרא מעתה מחקר ב', בדקנו את הזיקה בין אסטרטגיות התיווך לבין מרכיבי השיח של גננות לבין כושר השתנות קוגניטיבי של ילדי גן בעת תהליך פתרון בעיות מסוג אנלוגיה. השערת המחקר הייתה כי יתקיים קשר חיובי מובהק בין אסטרטגיות התיווך לבין איכות התיווך של הגננות לבין כושר ההשתנות הקוגניטיבי של הילד, וקשר בין מרכיבי השיח לכושר השתנות קוגניטיבי של הילד.

שני המחקרים התמקדו באסטרטגיות תיווך ואינטראקציות בין הגננת לילד, זיהוי הבדלים בין אינטראקציה תיווכית של הגננות לזו של האמהות, ניתוח עקרונות התנסות בלמידה מתווכת ותבנית מרכיבי שיח לימודי. הכוונה הייתה לבחון ולזהות את מרכיבי התיווך והשיח המשפיעים ומקדמים למידה. האינטראקציות נותחו על פי חמשת העקרונות הראשונים של תיאורית ההתנסות בלמידה מתווכת. בחינת מעגל השיח ומרכיביו נותחו בשבעה ממדים מילוליים, וארבעה ממדים לא מילוליים בקרב אימהות וגננות, בשני מצבי למידה מובנים ושונים.

המדגם במחקר א' כלל: 30 גננות ו-100 אמהות וילדיהן הלומדים במסגרת גן ילדים במרכז הארץ. המדגם במחקר ב' כלל: 12 גננות ו-100 ילדי גן הלומדים במסגרת גן במרכז הארץ. הגננות והילדים בשני המחקרים היו מגנים שונים. הגננות וילדי הגנים ממחקר א' לא השתתפו במחקר ב'. סה"כ בשני המחקרים השתתפו 100 אימהות, 42 גננות ו-200 ילדים. לגננות ולאימהות בנפרד נערכה סדנא להכרת כלי התיווך אשר ישמשו אותן במהלך התיווך. האינטראקציות בין האימהות והילדים ובין הגננות והילדים הוסרטו במצלמת וידאו לצורך ניתוח איכות האינטראקציות התיווכיות ומרכיבי השיח. הצילומים במחקר א' נערכו בבתי הילדים בשעות אחר הצהריים. במחקר ב' הליך המחקר כולל הצילומים נערכו בבתי הגננות והילדים בשעות אחה"צ. סך הכול נערכו 120 שעות צילום בשני המחקרים, כאשר כל אינטראקציה תיווכית נותחה במשך שעתיים.

סגנון התיווך ואיכותו נבדק תוך כדי פעילות למידה של הילדים. הגננות תיווכו תהליך פתרון בעיות מסוג האנלוגיה מתוך סוללת ה-CMB והאימהות תיווכו בעיות מסוג האנלוגיה באמצעות מבחן ה-CATM. בניית סיפור נבדק לפי ממדים של זמן, סיבה ורצף.

רמת השיח נותחה לפי הקריטריונים הבאים: שיח נושא - תוכן, שיח פעילות - הוראות, פנייה, תגובה, משוב, הבהרה והרחבה. המודל הלשוני נבדק לפי הקריטריונים הבאים: חזרות, תיקון ומשלב לשוני. מרכיבים פארה-לשוניים נבדקו לפי: אינטונציה, קשר עין, שפת גוף, הבעות פנים.

ממצאי מחקר א' מצביעים על הבדלים מובהקים בין האמהות לגננות ברמת האינטראקציה התיווכית. רמת התיווך של הגננות נמצאה כמצופה, גבוהה יותר מרמת התיווך של האמהות בתהליך פתרון בעיה מסוג האנלוגיה ובבניית סיפור לסדרת תמונות. כמו כן, שיח הגננות עם הילדים באינטראקציה התיווכית היה גבוה ואיכותי יותר משיח האמהות בתהליך פתרון בעיות מסוג אנלוגיה ובמהלך בניית סיפור לסדרת תמונות.

אחד ממרכיבי השיח המקדמים למידה הן שאלות המעוררות פיתוח חשיבה, בחינת סיבה לתוצאה ויכולת הנמקה כחלק מתהליך פתרון בעיה. הגננות התמקדו בשאלות פתוחות, ענייניות ומערערות וכן בחינת ביסוס פרטי תוכן וידע אצל הילדים. האמהות לעומת זאת שאלו יותר שאלות רטוריות, שאלות מבחן ושאלות פיגום בבניית סיפור לסדרת תמונות. כמו כן נמצאו הבדלים במרכיבים הלשוניים ובמרכיבים הפארה-לשוניים.

בהתאם לעקרונות התיווך על פי כלי ה-OMI נמצא שהגננות תיווכו לטרנסצנדנטיות (הרחבה, מעבר ל...) ותחושת יכולת ברמה גבוהה יותר מהאמהות, שתי אסטרטגיות אלו נמצאו במחקרים קודמים כמשפיעות על כושר הלמידה והחשיבה. האחת מרחיבה את היכולת הקוגניטיבית והשנייה מעצימה ומעודדת רגשית את הילד. בהיבט הקוגניטיבי הילד מחפש קשרים בין סיבה לתוצאה, מפנים תובנות להדוק קשרים אלו ויוצר הכללות וזיקות בין מושגים לתופעות. במישור הרגשי אישי נוצרת תחושת מסוגלות, התמודדות עם אתגרים, עידוד והתמודדות עם מצבים לא מוכרים. אצל האמהות בלטה האסטרטגיה התיווכית של תיווך למשמעות התורמת לחוויית הלמידה ומעצימה את ערכה וחשיבותה. בהיבט מרכיבי השיח בלט

אצל האמהות המשלב הלשוני, תיווך למשמעות בשילוב משלב לשוני מותאם מחזק את תרומת התיווך לפיתוח החשיבה של הילד והפנמתו את המשמעות והשפה בו בזמן.

ממצאי מחקר ב' מצביעים על אינטראקציות יעילות המקדמות את החשיבה וכושר ההשתנות הקוגניטיבי של הילדים. בהתאם להשערת המחקר, נמצא כי ככל שהגננת נוטה לתווך יותר לטרנסצנדנטיות (הרחבה, מעבר ל...) כושר ההשתנות הקוגניטיבי של הילד מתפתח ומתקדם כפי שנבדק באבחון דינאמי.

המסקנות המרכזיות משני המחקרים הם: (א) הגננות הן בעלות אינטראקציה תיווכית גבוהה ואיכותית יותר מהאמהות. (ב) הגננות והאמהות משתמשות במרכיבי שיח ומשלב לשוני כמודל לשפה תקנית ועשירה לילדים. (ג) הגננות משתמשות באסטרטגיות תיווך איכותיות ויעילות אשר משפיעות ותורמות באופן חיובי ומשמעותי על תהליכי הלמידה ועל כושר ההשתנות הקוגניטיבי של הילדים.

התרומה העיקרית של שני המחקרים הינה בכך שלראשונה (כפי הידוע) נבדקו אסטרטגיות תיווך ורמת השיח של גננות בהשוואה לאמהות. נמצא כי גננות אכן הינן מתווכות יעילות יותר ובעלות רמת שיח גבוהה יותר כמצופה (מחקר א'). כמו כן, נמצא כי התיווך לטרנסצנדנטיות (הרחבה, מעבר ל...) הינה אסטרטגיית התיווך היעילה ביותר לפיתוח כושר ההשתנות הקוגניטיבית של הילד (מחקר ב'). יחד עם זאת נמצא שתיווך למשמעות המעצימה את חוויית הלמידה ומעצימה את ערכה וחשיבותה הלימודית נמצאה במידה מופחתת בקרב הגננות, כמו גם שאלות פיגום שהן שאלות המקדמות הבניית ידע באמצעות תיווך מותאם. על כן חשוב שהגננות תלמדנה במסגרת לימודי ההוראה התנסות בלמידה מתווכת, תכנית המכילה אסטרטגיות תיווך יעילות ומשמעותיות המעצימות את חוויית הלמידה. תרומה משנית של המחקר מבחינה יישומית הינה בכך שניתן לשלב כלי אבחון דינאמיים כתוכנית מובנית בתהליכי למידה והוראה בתוכניות לימודים פורמאליות המדגישים פיתוח חשיבה לגיל הרך. יישום אסטרטגיות תיווך איכותי בקרב ילדי הגן הינו משמעותי לקידום ולפיתוח החשיבה ובעיקר חשיבה מסדר גבוה, ובה בעת תורם לקידום מיומנויות לשוניות והעשרת השפה בתהליכי הוראה ולמידה משמעותיים כאמצעי ומטרה בו בזמן

